

dr hab. Jerzy Gordziejew
Uniwersytet Jagielloński

Kraków, 7 lipca 2016 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Przemysława Jędrzejewskiego

pt. *Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe województwa krakowskiego w dobie Sejmu Wielkiego (1790-1792)*, Kraków 2016, 351 s. Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dra hab. Franciszka Leśniaka.

Ocenę ścieżki naukowej mgra Przemysława Jędrzejewskiego opieram wyłącznie na analizie bibliografii rozprawy. Twórczość ta najogólniej poświęcona jest historii Małopolski w okresie stanisławowskim łączy wątki socjotopografii, gospodarki, codzienności miast, historii administracji regionu, źródłoznawstwa oraz prozopografii. Watro zaznaczyć, że dorobek naukowy Doktoranta jest dobrym prognostykiem dla dalszej kariery naukowej.

Recenzowana rozprawa jest obszernym studium, które podejmuje bardzo ważne (z różnych względów) i trudne zadanie badawcze. We wstępnej części pracy Autor deklaruje, że do głównego celu należy unaocznienie całokształtu działalności komisji porządkowych cywilno-wojskowych działających na obszarze województwa krakowskiego w okresie Sejmu Czteroletniego. Ramy czasowe pracy nie budzą zastrzeżeń.

O wyborze przedmiotu badań i nakreśleniu problemu badawczego zadecydowały różne czynniki. Można się zgodzić z uwagą, iż historia regionalna pozostaje w cieniu – jak słusznie określa Autor – „wielkiej” historii politycznej państw i narodów (s. 4). Toteż w pełni podzielam opinię, że działalność administracji terytorialnej w Rzeczypospolitej jest obszarem słabo spenetrowanym przez historyków. W pewnym stopniu podjęcie tematu – jak wynika z tekstu – zostało uwarunkowane nieodzownością redefinicji obiektu zainteresowań badawczych, która ma związek z dyskusją metodologiczno-epistemologiczną, toczącą się w środowisku historycznym w XX w.

Jak się wydaje, brak badań nad instytucjami zarządu terytorialnego nie stanowi jedynej przyczyny zabrania się za zbadanie genezy i *funkcjonowania* administracji lokalnej w województwie krakowskim. Nurt badawczy, traktujący o administracji terytorialnej w Rzeczypospolitej, wyraźnie wymaga bowiem wypracowania jednolitego instrumentarium metodologicznego.

Praca historyka, szczególnie na etapie gromadzenia źródeł, obejmuje liczne kwerendy. Pragnę w tym miejscu zaznaczyć, że wybór tematu nie zapewnił Autorowi łatwości i

szybkości w dotarciu do potrzebnych informacji. Toteż niewątpliwą zaletą pracy jest jej oparcie na bardzo szerokiej bazie źródłowej. Na potrzeby dysertacji Autor przeprowadził liczne kwerendy docierając do zespołów źródłowych zarówno krajowych (Warszawa, Kraków, Katowice, Wrocław, Poznań, Kórnik, Lublin, Gdańsk), jak i zagranicznych (Wiedeń).

Zasadność przyjętej konstrukcji została wyjaśniona we *Wstępie* pracy. Dysertacja została podzielona na cztery rozdziały oraz pomniejsze podrozdziały, co usystematyzowało narrację i ułatwiało zapoznanie się z pracą. Każdy rozdział kończy się podsumowaniem. Tekst dodatkowo wzbogacają mapy i tabele.

Konstrukcja wewnętrzna przedkładanej dysertacji jest jasna. Rozdziały wyodrębniono na zasadzie problemowej. Jak można sądzić, szeroki wachlarz uprawnień komisji porządkowych nie mógł nie sprawić trudności w klasyfikacji oraz szeregowaniu materiału. Dlatego co do niektórych elementów tej struktury istnieją pewne zastrzeżenia, o czym powiem nieco później.

Rozprawę otwiera część mająca charakter swoistego wprowadzenia do tematu. Wykazując się szeroką znajomością literatury przedmiotu oraz stosując ujęcie chronologiczne, Autor porusza zagadnienie reform przeprowadzanych w Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVIII w. Przybliża epizod reform Sejmu Wielkiego, zwracając szczególną uwagę na projekty dotyczące kwestii kształtów niższych ogniw władzy wykonawczej wysuwane pod rozwałę sejmu. Narracja nie ogranicza się do strony opisowo-faktograficznej. Autor dokonuje analizy całokształtu uwarunkowań, które zaważyły na realizacji idei rozbudowy zarządu na szczeblu terytorialnym w okresie Sejmu Czteroletniego. Co prawda, w tym miejscu nasuwa się uwaga – co podkreślam – natury polemicznej.

Można się zgodzić ze stwierdzeniem, że *nie jest jednak prawdą, że nowe instytucje powstały jedynie w wyniku potrzeby chwili* (s. 81). Takie pomysły pojawiają się jeszcze w pierwszej połowie XVIII w., a także były zgłaszane w okresie stanisławowskim.

Niemniej jednak zastanawiający jest przedmiot dyskusji sejmowej. Myśl ta przewija się w pierwszej części dysertacji, aczkolwiek Autor jej wyraźnie nie formułuje. Z tekstu można wnioskować, że nowe instytucje lokalne miały wykonywać poszczególne bieżące zadania w zakresie zarządzania w terenie, np. zaprowadzenia porządku (komisje furazowe oraz bunty na Ukrainie), lustracji dóbr, ustalania wysokości renty oraz poboru podatku. Należy się zgodzić z wnioskiem Autora, że czynnikiem intensyfikującym prace legislacyjne w dziedzinie administracji terenowej była aukcja wojska.

Niniejsze rozważania zamieszczone w pracy pociągają za sobą różne pytania: czy powstanie komisji porządkowych stanowiło wytwór myśli legislacyjnej, czy było dziełem teoretycznym policystów? Czy jednak można założyć, iż ich powstanie ma związek z tradycją sejmikowych organów wykonawczych? *Nota bene* Autor wspomina sejmiki gospodarcze.

Sporo miejsca w tym rozdziale poświęcono kwestii organizacji i struktury administracji lokalnej, działalności kancelaryjnej komisarzy. Autor – co pragnę podkreślić – dość szczegółowo omawia wiele ważnych wątków, np. ordynacji komisarzy, funkcjonowania kompletów komisji, obecności komisarzy na sesjach, komunikowania się z centralnymi urzędami oraz ludnością za pośrednictwem uniwersałów.

Zebrana baza materiałowa umożliwiła Autorowi ukazanie wątku prozopograficznego (pochodzenia, statusu społeczno-majątkowego oraz wykształcenia komisarzy) niestanowiącego do tej pory przedmiotu pogłębionych badań. Toteż próbę zarysowania nowego obszaru badawczego wzbogacającego wiedzę historyczną o administracji lokalnej w Rzeczypospolitej należy uznać za niewątpliwą zaletę pracy.

Wnioski Autora, iż skład komisji stanowił zespół szlachty posesjonatów, posiadających doświadczenie w pracy w urzędach, nastawionych na modernizację kraju, stanowi kolejne potwierdzenie tezy, że program reform w okresie stanisławowskim skupiał aktywną średniozamożną szlachtę współpracującą z zamożnym mieszczaństwem. Mimo że mieszczaństwo nie zasiadali w komisjach (s. 35), Doktorant pisze o współpracy międzystanowej z krakowskim magistratem (s. 81).

W drugim rozdziale Autor poddaje analizie problem obronności, należący w badanym okresie do zagadnień niezwyklej wagi, skrupulatnie omawiając kwestię obowiązków kwaterunkowego, systemu aprowizacji, opieki medycznej, a także werbunku i zbiegostwa żołnierza. W tej partii tekstu Doktorant przytacza interesujące informacje na temat lazaretów, mechanizmu poboru rekruta oraz zsytki zbożowej. Cenne również jest, że zagadnienie stacjonowania wojsk na terenie województwa krakowskiego zostało ujęte poprzez pryzmat relacji komisji województwa krakowskiego z władzami miejskimi oraz właścicielami ziemskimi.

W moim odczuciu wypadałoby się zastanowić na tytule 6. podrozdziału *Ustawodawstwo krakowskich komisji porządkowych cywilno-wojskowych w sprawach wojskowych w okresie wojny polsko-rosyjskiej z 1792 r.* (s. 151). Wydaje się, że uniwersały administracji lokalnej należy raczej traktować w kategoriach działalności prawotwórczej, niż ustawodawczej. Zważywszy na treść podtytułu, bardziej odpowiedni wydaje się tytuł *Działalność komisji porządkowych w okresie wojny polsko-rosyjskiej z 1792 r.*

Kolejny rozdział przybliży działalność komisji w zakresie sądownictwa oraz szeroko pojętej „policji”, czyli administracji. Jest to część bardzo rozległa. Doceniam wnikliwe dociekania Autora, który dokonał rekonstrukcji obszernego obrazu codziennych prac komisarzy w zakresie gromadzenia materiałów statystycznych, rewizji miast, kontroli migracji, zapewnienia porządku i bezpieczeństwa, opieki zdrowia i regulacji przepisów sanitarno-higienicznych.

Doktorant wykazuje spory krytycyzm wobec zakładanej w literaturze tezy o malejącej tendencji zatargów pomiędzy cywilną ludnością a wojskiem w okresie „rządów” komisji porządkowych (s. 169). Jak się okazuje niebezpiecznie udowadniając, iż komisarze rozpatrywali zarówno liczne spory cywilno-wojskowe, jak i te z dziedziny prawa prywatnego.

Ostatnią płaszczyznę rozważań zamieszczonych w tekście dysertacji stanowią kwestie natury gospodarczej. Uwaga Autora ogniskuje się na zagadnieniu działań komisarzy zmierzających w kierunku usprawnienia poboru podatku, rozwoju rolnictwa lub rzemiosła oraz utrzymania odpowiedniego stanu infrastruktury transportowej. Narracja obejmuje szeroki wachlarz zagadnień – od analizy nadużyć urzędników po sporządzanie statystyk, rozsądzanie spraw spornych pomiędzy rzemieślnikami, kupcami a urzędnikami skarbowymi oraz wydanie uniwersałów o wysokości cen. Za nadzwyczaj ciekawe należy uznać wzmianki o funkcjonowaniu lokalnych systemów metrologicznych.

Analiza zgromadzonych materiałów pozwoliła Autorowi na konkluzję o skromnych – zresztą podobnie jak w Wielkim Księstwie Litewskim – osiągnięciach krakowskich komisarzy w zakresie rozwoju gospodarki (s. 306).

Do pracy zakradły się pewne nieścisłości. Stąd chciałbym zgłosić kilka uwag. Jak można sądzić, obszerny zakres obowiązków komisji porządkowych implikuje pewne trudności klasyfikacyjne badaczom pochylającym się nad problematyką administracji lokalnej.

W czwartym rozdziale, traktującym o kontroli administracji nad gospodarką, znalazł się podrozdział *Szkolnictwo parafialne*, co na pierwszy rzut oka nie może nie wzbudzać zastrzeżeń. Tymczasem przyporządkowanie spraw oświatowych do gospodarki może znaleźć swojej „usprawiedliwienie” w utylitarnym traktowaniu szkolnictwa, które w XVIII w. służyło podźwignięciu gospodarki krajowej (s. 294).

Jednocześnie chciałbym zauważyć, iż poprzez pryzmat działalności komisji porządkowych Autorowi udało się wszechstronnie zobrazować system ówczesnego szkolnictwa w regionie oraz przedstawiać przyczyny natury finansowej i psychologicznej wpływające na malejącą tendencję liczby szkół parafialnych.

Mimo wszystko zakwalifikowanie szkolnictwa do gospodarki pozostawia pewien niedosyt. Wydaje się, że lepiej byłoby go umieścić w innym miejscu, co pozwoliłoby strukturze pracy nabrać większej przejrzystości.

Z drobniejszych uwag: na s. 11. na końcu ostatniego zdania brakuje kropki. W przypisie na s. 161. ma być *Zahorski*, nie *Zachorski*, na s. 262 z *innych regionów Koronny*, raczej *Korony*.

W razie przygotowania dysertacji do druku wypada także poprawić paginację w spisie treści, która odbiega od numeracji stron w tekście Rozdziałów III i IV. Np. według spisu treści Rozdział III zaczyna się od s. 167, w tekście zaś od s. 161, podrozdział 1. *Sądownictwo krakowskich komisji porządkowych cywilno-wojskowych* w spisie - 173, zaś w tekście - 167, podrozdział 2. *Statystyka i kontrola migracji ludności* odpowiednio (s. 184 - s. 177, podrozdział 3. *Bezpieczeństwo publiczne* (s. 204 – w tekście s. 196), podrozdział 4. *Nadzór krakowskich komisji* (s. 224 - s. 215), podrozdział 5. *Szpitalnictwo* (s. 233 – s. 223).

Chciałbym zauważyć, że wymienione potknięcie techniczne nie obniżają wartości pracy.

Sumując powyższe uwagi można stwierdzić, iż rozprawa doktorska mgra Przemysława Jędrzejewskiego wypełnia kolejną lukę w badaniach nad nowożytną administracją lokalną w Rzeczypospolitej. Strona warsztatowa recenzowanej rozprawy doktorskiej zasługuje na pozytywną ocenę. Cechuje ją bowiem kompleksowość i wnikliwość dociekań. Praca mieści się w nurcie badań historii administracji, historii społecznej oraz historii codzienności oraz obyczajowości. Interdyscyplinarny charakter rozprawy świadczy o wysokich walorach warsztatowych i metodologicznych jej Autora.

Do przedstawionych wyżej uwag chciałbym dodać słowa uznania za wykonane kwerendy archiwalne oraz skrupulatną analizę zgromadzonych materiałów. Zaslugą Doktoranta jest wprowadzenie do obiegu naukowego nie tylko wiedzy o genezie i funkcjonowaniu administracji lokalnej w Małopolsce, lecz także korpusu wcześniej niezbadanych źródeł.

Jaki można sądzić, dysertacja mgra Przemysława Jędrzejewskiego pozwoli doprecyzować narzędzia badawcze stosowane w przypadku opracowania historii administracji terytorialnej w Rzeczypospolitej.

W oparciu o powyższe uważam, że recenzowana praca spełnia warunki stawiane rozprawom doktorskim, wobec czego adresuję do Szanownej Rady Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie wniosek o dopuszczenie mgra Przemysława Jędrzejewskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

